

Vilniaus universitetas
Lyčių studijų centras
Lyčių studijos Vilniaus universitete #1

Natalija Arlauskaitė

Trumpas feministinės kino teorijos žinynas

Vilniaus
universiteto
leidykla
2010

UDK 791.43(031)

Ar-132

Apsvarstė ir rekomendavo spausdinti
Vilniaus universiteto Lyčių studijų centras
(2009 m. rugsėjo 7 d.; protokolo Nr. 9-14)

DALIA MARCINKEVIČIENĖ,
serijos „Lyčių studijos Vilniaus universitete“ redaktorė

Recenzentės:

SOLVEIGA DAUGIRDAITĖ (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas)

AUDRONĖ ŽUKAUSKAITĖ (Kultūros, filosofijos ir meno institutas)

Viršelyje panaudotas kadras iš Dzigos Vertovo filmo
„Žmogus su kino aparatu“ (1929 m.):
režisieriaus žmona montuotoja
Jelizaveta Svilova prie montavimo stalo.

ISBN 978-9955-33-529-0

© Natalija Arlauskaitė, 2010

© Vilniaus universitetas, 2010

Turinys

Pratarmė.....	5
Sąvokos	10
abjekcija, abjektas.....	10
alternatyviosios koherencijos	12
alternatyvusis kinas (<i>counter-cinema</i>)	14
autorystė	18
balsas.....	23
būti žiūrimai (<i>to-be-looked-at-ness</i>)	25
ekscesas	26
fetišizmas	29
garsas	30
identifikavimasis.....	32
įsiuva (<i>suture</i>)	36
kempo (<i>camp</i>) estetika.....	40
kiborgai.....	43
kino aparatas	45
klasikinis kino pasakojimas.....	49
kūnas	53
maskaradas.....	57
monstriškasis moteriškumas	60
moteris ir moterys	62
moterų kinas ir kinas moterims	65
performatyvumas	68

pornografija.....	71
rasė ir lytis.....	75
reprezentacija	79
seksploatacijos filmai	82
vyriskasis žvilgsnis (<i>male gaze</i>)	84
vojerizmas	85
žvaigždė.....	87
žvilgsnis.....	91
Feministinės kino teorijos apžvalgos ir pagrindinės antologijos.....	95
Feministinės kino teorijos kūrėjų vaizdo paskaitos, interview ir filmai apie jas	96
Moterų režisierių vaizdo paskaitos, interview ir filmai apie jas	98
Interneto puslapiai ir tinklaraščiai, skirti feministinei kino teorijai, moterų kinui, kino teorijai.....	99
Vardų rodyklė.....	102
Filmų rodyklė.....	106

Pratarmė

Šiame žinyne pristatomos feministinės kino teorijos idėjos, susiformavusios aštuntojo–dešimtojo XX a. dešimtmečių pradžioje. Tai bandymai suvokti moters vaizdo kine reikšmes ir logiką bei žiūrov(i)ų santykį su kinu remiantis psichoanalizės, naratologijos, semiotikos, marksizmo, kultūros ir ideologijų studijų bei jomis grįstos kino teorijos sąvokomis ir įrankiais. Šios teorinės jungtys siekia parodyti, kad kinas nėra „nekalta“: jis yra institucionalizuota Vakarų kultūros ir jos sukonstruotų galios hierarchijų – visų pirma lyčių hierarchijos – raiškos, palaikymo ir perkūrimo forma, o kino teikiamas malonumas yra šios kultūros sukonstruotas įgūdis.

Žodis „konstrukcija“ neatsitiktinis: skirtingos aptariamo laikotarpio feministinės kino teorijos (ir trečiosios bangos feministės apskritai) kalbėdamos apie „moterį“ ir „lytį“ neaptarinėja moters vaizdo kine tikrovės, jo santykio su kintančiais moterų vaidmenimis tikrovėje arba moteriškumo esmės. Kitaip tariant, jos nekalba apie mūsų universitetuose vis dar populiarią „moters paveikslą“. Visiems šiems žodžiams – „moteris“, „tikrovė“, „lytis“, „moteriškumas“ – jos uždeda įsivaizduojamas ar tikras kabutes ir domisi tuo, kaip kuriamas ir vartojamas kinas ir jo pateikiami vaizdiniai. Klausima, ką reiškia kino pateikiama tikrovė ir lyčių konstrukcijos, kokį malonumą (ne)priklausomai nuo žiūrov(i)ų lyties leidžia patirti kinas, kada ir kokiomis sąlygomis filmai įgauna

naujų ir netgi viena kitai priešingų reikšmių, koks (ir ar) gali būti kinas, siūlantis vyriškajam žvilgsniui nesubordinotą moterų vietą tiek filmo struktūroje, tiek už jo ribų, prie ekrano etc.

Kabutės čia nebūtinai tiesioginės: viena iš jų formų – naujų sąvokų atsiradimas arba perėmimas. Pavyzdžiui, „lytis“ visame žinyno tekste atitinka ne *sex*, o *gender* – „socialinę lytį“, „giminę“, jei nėra nurodyta kitaip¹. Galima sakyti, kad ilgainiui šių kabučių tirštėja. Patys pirmieji čia aptariamai feministinės kino teorijos bandymai (Laura Mulvey) remiasi priešprieša tarp vyro ir moters kaip kino pasakojimo konstrukcijos pozicija. Vėliau kritikuojant tariamą šios skirties natūralumą, arba heteronormatyvumą (Teresa de Lauretis), pradedama siūlyti permąstyti pačią *gender* sąvoką. Ji, sukurta sociokultūriniais konstruktais aprašyti, turi biologinės skirties atspalvį, nors pati biologinė ar anatomicinė skirtis nusakoma remiantis socialiniu lauku. Taip permąstyti lyties tapatumai gali būti aprašomi kaip performatyvūs (Judith Butler), nomadiniai (Rosi Braidotti) arba kitaip atsisakantys visuotinumą. Atsisakymą operuoti apibrėžtomis ir heteronormatyvumui paklūstančiomis lyties tapatumo kategorijomis

¹ Daugiau apie skirtį „*sex* vs. *gender*“ ir jos (ne)atitikmenų funkcionavimą skirtingose kalbose ir kultūrose žr.: Rosi Braidotti, „The Uses and Abuses of the Sex/Gender Distinction in European Feminist Practices“, *Thinking Differently: A Reader in European Women's Studies*, ed. by Gabriele Griffin, Rosi Braidotti. – Zed Books, 2002, p. 285–310.

demonstruoja ir *queer* teorija², kuri, kartu su savo siūlomu kino aptarimu, lieka už šio žinyno ribų.

Pastarojo dešimtmečio feministinė kino teorija arba feministinės kino studijos vystosi dviem kryptimis. Pirmoji kryptis – tai jau egzistuojančių, niuansuojamų ir naujų lyties tapatumo teorijų išbandymas kinu. Sajunga su *queer* studijomis yra vienas iš tokių laukų, siūlančių naujas lyties tapatumo sampratas ir papildančių feministinę kino teoriją. Kita kryptis – jau turimo teorinio aparato atgręžimas į kino tradicijas, nepakliuvusias į kino teoretik(i)ų dėmesio lauką (pvz., nebylusis ar Rytų Europos kinas), arba į naują vizualųjį ir mišrių medijų meną.

Atrodytų, feministinė kino teorija, nuo XX a. devintojo dešimtmečio pradžios įsitvirtinusi Vakarų pasaulio universitetuose ir tapusi įprasta studijų programų dalimi, galėtų prarasti revoliucingą užsidegimą ir aistrą keisti moterų vietą kultūros vaizdinių gamyboje. Juolab kad vis daugiau moterų tampa tokių vaizdinių kūrėjomis, nors, kad ir kaip paradoksalu, nė viena režisierė iki šiol nėra gavusi Oskaro už režisūrą – o tai yra geras skirtingų kūrėjų grupių vietos didžiojoje kino pramonėje rodiklis. Tačiau abi šios tendencijos ne visiškai ga-

² Žr. Artūras Tereškinas, *Queer* teorija, *queer* žvilgsnis ir vyriškas kūnas: nuo Jeano Genet iki Dereko Jarmano, *Lytis, medijos, komunikacija* [Acta Academiae Artium Vilnensis – Vilniaus dailės akademijos darbai, 37], sud. Audronė Žukauskaitė ir Virginija Aleksejūnaitė. – Vilniaus dailės akademijos leidykla, Lygių galimybių plėtros centras, 2005, p. 75–86.

lioja mūsų kraštui, o ir už jo apšviestųjų platybių feministinė kino teorija nuolat kvestionuoja kino, lyties ir galios santykį, taip reflektuodama vienos svarbiausių šiuolaikinės kultūros sferų – kino – prielaidas ir poveikį, jo gaminamus vaizdinius ir jų kontrolę, – kad ir kaip kistų kinas.

„Trumpas feministinės kino teorijos žinynas“ skirtas visų pakopų studentams ir visiems besidomintiems šia sritimi – o kartu ir kritine ir kino teorija, feminizmo istorija ir teorija, kino istorija (ypač klasikiniu Holivudo ir moterų kinu), vizualumo studijomis ir kitomis artimomis disciplinomis. Nau-dotis žinynu bus kur kas lengviau išklausiems bent vieną bendrojo pobūdžio humanitarinį kursą – pavyzdžiui, filosofijos, literatūros teorijos, lyčių arba kritinių studijų įvadą.

Didžiąją žinyno dalį sudaro straipsniai, aiškinantys pagrindines feministinės kino teorijos sąvokas. Kiekviename straipsnyje pateikiamos trijų rūšių nuorodos:

1. Ženklas „→“, esantis po kiekvieno straipsnio, žymi kitus, susijusius, straipsnius. Kai straipsnio tekste toks ženklas dedamas šalia reikšminio žodžio, jis žymi įterptiną, tačiau antrą sykį nekartojamą tekstą ar paaiškinimą.
2. Literatūros nuorodos pateikia šaltinius, kuriais remiantis parengti straipsniai, ir rekomenduojamus skaitinius. Kai galima rinktis, nurodomi mūsų bibliotekose esantys leidiniai, o ne pirmosios arba labiausiai cituojamos publikacijos.
3. Nurodyti filmai iliustruoja straipsnyje aptartą problematiką arba yra chrestomatiniai pavyzdžiai, minimi

pateiktoje literatūroje. Jų pavadinimai rašomi originalo kalba. Pačiame straipsnyje paminėti filmai antrą kartą nenurodomi. Kartu su literatūros nuorodomis jie sudaro tekstų, svarbių norint toliau gilintis į feministinę kino teoriją, korpusą.

Žinyno pabaigoje nurodomos pagrindinės feministinės kino teorijos apžvalgos ir tekstų antologijos (taip pat ir internete), elektroniniai žurnalai ir tinklaraščiai, skirti feministinei kino teorijai, moterų kinui bei kino teorijai. Taip pat pateikiama nuorodų į feministinės kino teorijos autorių ir kino režisierių vaizdo paskaitas, interviu ir filmus apie jas.

Vardų ir filmų rodyklės skirtos ne vien paieškai palengvinti. Jos suteikia galimybę skaityti ne tik „atomiškai“, renkantis reikalingas sąvokas, arba „tinkliškai“, sekant nuorodomis, bet ir renkantis konkrečius autorius ar autorenes, ieškant teorinio konteksto konkrečioms filmams.

Žinynas yra kurso „Feministinė kino teorija“ medžiagos dalis. Ši medžiaga skelbiama ir nuolat atnaujinama mano svetainėje <http://natalija.weebly.com/>, skirtoje šiam ir kitiems kursams.

Man lieka maloni pareiga padėkoti Edinburgo universiteto Priešakinių humanitarinių studijų institutui (Institute for Advanced Studies in Humanities, Edinburgh University), 2008 m. skyrusiam man Andrew W. Mellono tyrimo stipendiją. Tos viešnagės metu greta pagrindinio tyrimo buvo sukaupta medžiaga ir šiam žinynui.